

Ciutadania global, humanisme radical i invisibles en la formació inicial del professorat

Maria Ballbé Martínez

Universitat Autònoma de Barcelona

Introducció

En aquest treball es presenta la primera fase d'un projecte de recerca interuniversitari en curs que té com un dels seus principals objectius analitzar si els i les futures mestres saben interpretar de manera crítica textos i imatges que ens informen de diversos fenòmens socials i que apareixen en els mitjans de comunicació. De manera paral·lela també s'investiga si són capaços i capaces d'establir relacions entre aquestes fonts d'informació i els seus coneixements històrics i socials, i quin tipus de valors prioritzen en la seva interpretació.

La recerca *Ciutadania global, humanisme radical i invisibles* és una de les tres investigacions elaborades en el projecte *Enseñar y aprender a interpretar problemas y conflictos contemporáneos. ¿Qué aportan las ciencias sociales a la formación de una ciudadanía global crítica?*³¹ que pretén descobrir si els i les estudiants d'educació són capaços i capaces d'interpretar informació on s'invisibilitza, s'oculta o es nega la presència de determinats grups socials, col·lectius, identitats o cultures.

Els i les futures mestres fan una interpretació crítica de la informació sobre les qüestions socials en clau dels valors democràtics? Convençuts i convençudes que no existeix una democràcia de qualitat sense una educació basada en la formació del pen-

31 Projecte de recerca finançat pel MINECO (EDU2016-80145-P): Enseñar y aprender a interpretar problemas y conflictos contemporáneos. ¿Qué aportan las ciencias sociales a la formación de una ciudadanía global crítica? Professorat investigador: Carles Anguera (UAB), Aurora Arroyo (LPGC), Maria Ballbé (UAB), Roser Canals (UAB), Jordi Castellvi (UAB), Consuelo Diez (UJA), Carmen Rosa García (UMA), Francisco Gil (UAB), Neus Gonzalez (UAB), Gustavo Alonso González (Universidad de Medellín), Ana Hernández (UEX), Dolores Jiménez (UAL), Joan Llusà (UAB), Manuel López (UAL), Sandra Muzzi (UAB), Montserrat Oller (UAB), Delfín Ortega (UBU), Joan Pages (UAB), Edda Sant (Manchester Metropolitan University), Breogán Tosar (UAB), Emma Vidal (UJI) i Montserrat Yuste (UAB). Investigador Principal: Antoni Santisteban (UAB)

sament crític encarada a l'acció social, pretenem ajudar a construir des de la formació inicial una educació per la ciutadania global que ajudi a interpretar el món des de la justícia social.

1. Una recerca al servei de la ciutadania crítica i la justícia social

La recerca sobre l'ensenyament i l'aprenentatge de les Ciències socials ha d'estar al servei d'una educació per l'equitat, la llibertat i la participació. En definitiva, una educació per la justícia social.

La discussió dels resultats de les nostres investigacions anteriors amb la University of York i la Manchester Metropolitan University (Sant, Davies i Santisteban, 2015), així com l'auge de l'extrema dreta actual a Europa i al món, ens exigeix continuar investigant sobre les aportacions dels estudis socials a l'educació per la ciutadania global crítica.

Una ciutadania entesa més enllà del reconeixement jurídic d'un document oficial. Ser ciutadà o ciutadana implica assumir uns deures i uns drets que mobilitzen a les persones a buscar una millor vida per a elles dins de la convivència en una comunitat. Per tant, entenem la ciutadania global crítica en condicions de la seva naturalesa i del seu context (Arthur, Davies i Hahn, 2008; Delanty, 1997; Faulks, 2000; Isin i Tuner, 2002; Janoski i Gran, 2009). En paraules de Cortina (2003, p.48): "*el ciudadano –i la ciudadana– es aquel –i aquella– que intenta construir una buena polis, buscando el bien común en su participación política*". Aquesta noció de ciutadania es relaciona amb la comunitat, s'identifica en un espai (Annette, 2013) i desafia al concepte de ciutadà i ciutadana de la nació-estat fins ara autoritari (Isin i Turner, 2002, .4).

Necessitem un marc integrador de les diverses nocions de l'educació per la ciutadania (Andreotti, 2006; Davies, 2006; Fanghañel i Cousin, 2010; Haigh, 2014; Mahlstedt, 2003; Shultza, 2007; Torres, 2015; Veugelers, 2010 i Zahabioun et al., 2010) i plantejar-nos què poden aportar cadascuna de les Ciències socials a la solució dels problemes socials que cada dia són més globals i que afecten de forma diferenciada als ciutadans i a les ciutadanes (Pagès i Santisteban, 2014; García, Arroyo i Andreu, 2016).

Des de la didàctica de les Ciències socials hem de conèixer què pensa el futur professorat respecte dels problemes i conflictes socials controvertits que afecten de manera local i global, repensant el temps històric, l'espai geogràfic i les interrelacions socials al nostre món.

2. Metodologia i procés de la recerca

Aquesta recerca és crítica i interpretativa perquè pretén llegir la realitat per transformar-la. Ara bé, per poder transformar la realitat, hem de conèixer quina realitat és. Aquesta premissa ens porta a realitzar una primera fase de recerca on s'analitza les representacions socials dels i de les estudiants d'educació sobre temàtiques controvertides de l'actualitat relacionades amb la informació dels mitjans de comunicació.

Hem dissenyat un qüestionari de quatre activitats que permet obtenir dades qualitatives i que planteja una sèrie d'exercicis i preguntes obertes per fer reflexionar a l'alumnat sobre imatges i informacions amb una forta càrrega de valors i intencionalitats. Els futurs i les futures mestres disposaven de les TIC (mòbil, tauleta, PC, etc.) i de 45 minuts per respondre individualment el qüestionari.

La primera activitat consistia en analitzar críticament la imatge del G20 on s'integren les economies més grans de la Unió Europea i del món. L'objectiu d'aquesta activitat era detectar si els i les estudiants d'educació saben llegir de manera crítica en funció de les persones que apareixien en la fotografia. És a dir, la majoria són homes blancs que pertanyen a les economies occidentals o als països més desenvolupats econòmicament. Els futurs i futures mestres havien de ser capaços i capaces de contextualitzar la imatge de la reunió de política internacional dels països més poderosos i interpretar-la en funció de qui posseeix el poder des de la perspectiva de gènere, d'ètnia i de cultura.

La segona activitat presentava una notícia sobre la pobresa i la desigualtat social acompanyada d'un anunci d'uns grans magatzems on hi havia una model anunciant rebaixes a la secció de moda. Aquesta tècnica és comuna als diaris i altres mitjans, però no es pot acceptar èticament, perquè acabem fent invisibles a qui pateix la pobresa i la desigualtat. L'objectiu d'aquesta activitat era tractar d'interpretar de manera crítica tota la informació, el text i les imatges. La publicitat també ha de ser inclosa en l'anàlisi, ja que la seva inclusió en aquesta notícia havia estat intencional. S'ha d'argumentar el contingut de la notícia, contrastar-lo amb altres mitjans, i fer una crítica aquest tipus de publicitat.

La tercera activitat girava al voltant del següent tweet: *"A german newspaper has published the names of 33000 people who have died trying to reach Europe"*. L'objectiu de l'activitat era descobrir si els i les estudiants identifiquen una acció de denúncia que intenta visibilitzar les víctimes del mar Mediterrani que moren fugen de les guerres i de la gana, sense que Europa posi els mitjans necessaris per evitar-ho. El diari vol impactar amb la notícia però també evidencia l'acció social solidària i la denúncia que comporta.

Finalment, la quarta activitat, es presentava una imatge dels refugiats i de les refugiades espanyoles de la Guerra Civil Espanyola en el camp d'Argels-Sur-Mer a

França. Es demana als i a les estudiants que interpretin la imatge i que relacionin els seus coneixements del passat i del present. L'objectiu d'aquesta activitat és que estableixin relacions en el temps, que comparin una situació històrica que va afectar al nostre país amb situacions actuals d'exiliats o refugiats per conflicte. Amb la formació històrica i social rebuda, haurien de ser capaços i capaces de trobar semblances en els processos, les causes i les conseqüències de les situacions que han provocat en el passat i provoquen en el present l'existència de camps de refugiats en el món.

Les diferències que es poden destacar es poden trobar en el context històric comparat amb l'actual, però la capacitat per l'empatia ha de prevaldre per identificar allò comú a totes les situacions com: el patiment, la injustícia, la pèrdua, l'enyorança, la impotència, l'esperança... En definitiva, el sentiment d'invisibilitat i d'exclusió social que pateixen les persones en els camps de refugiats.

3. Una aproximació als primers resultats

En aquest treball presentem els primers resultats de la primera activitat. Aquesta activitat ha estat resposta per 424 futurs/res mestres i professors/es de cinc universitats espanyoles: la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), la Universidad de Extremadura (UEX), la Universidad de Burgos (UBU), la Universidad de las Palmas de Gran Canarias (ULPGC) i la Universidad de Málaga (UMA).

La recerca compta amb 71 qüestionaris de mestres en formació d'Educació infantil, 294 de mestres en formació d'Educació primària i 59 qüestionaris de professors i professores en formació d'Educació secundària.

L'objectiu de la primera activitat era analitzar la capacitat d'interpretar críticament la invisibilitat de persones o col·lectius en imatges i informacions. Per analitzar aquesta competència hem elaborat una rúbrica amb tres nivells de categorització: el principiant, l'emergent i l'expert.

La categoria principiant fa referència als i les estudiants d'educació que no analitzen la imatge críticament, que es limiten a descriure-la en funció de les persones que apareixen: qui són, quantes són i a quins països representen. Com a molt constaten el més evident i explícit: representen als països més rics del món. Un exemple de resposta categoritzada en aquest nivell seria: *"En la imagen podemos observar cómo los diferentes representantes de los diferentes países que, no sólo participan, sino que son invitados, acudieron a la reunión que se realiza para hablar del sistema financiero y para solucionar los problemas que se presentan. En la foto podemos ver cómo todos usan trajes, por lo cual es una reunión bastante importante, entre los que destacan sobre todo la representante de Reino Unido, de Estados Unidos, de España, de Corea, Arabia Saudí, entre muchos otros"* (Alumne/a 4, UEX).

La categoria emergent fa referència als futurs i futures docents que argumenten críticament alguns dels aspectes que es poden destacar de la fotografia, ja sigui la invisibilitat de els dones, d'altres ètnies o de cultures no occidentals. Però no es relaciona entre si cap d'aquests aspectes. Un exemple de resposta categoritzada en el nivell d'emergent seria: *"En esta imagen podemos apreciar como en el mundo de la política hay una clara predominancia del género masculino, siendo la diferencia bastante clara. En total, habrá aproximadamente 34 personas, y solamente 4 de ellas son mujeres. Esto puede estar relacionado con que en nuestra sociedad siempre se han vinculado ciertos trabajos al sexo femenino y otros al sexo masculino, y la política, por ejemplo, siempre ha sido "más de hombres que de mujeres". Esto, con los grandes avances que se están dando está cambiando poco a poco, y esperamos que siga avanzando cada vez más"* (Alumne/a 9, ULPGC).

La categoria expert engloba als i les estudiants que expliquen com en la fotografia s'evidencia que el poder socioeconòmic està representat per homes blancs, la mínima presència de la dona en les esferes de poder, i en tot cas, totes pertanyen a cultures occidentals. També remarquen la mínima presència d'altres ètnies en el conjunt dels països més rics. Una resposta categoritzada en el nivell expert seria: *"Podemos observar como de un total de 36 representantes políticos, sólo 4 son mujeres. esto significa que poco más del 10% de los integrantes del G20 son mujeres, una cifra que no es para nada representativa de nuestras sociedades. Por otro lado, podemos observar que la mayoría de los presentes responden a la descripción de hombre blanco de clase social alta y probablemente heterosexual. Esto es otra muestra de cómo se estructura el sistema y qué perfiles interesan más en la clase política"* (Alumne/a 27, UAB).

Els resultats de les primeres dades d'aquesta primera activitat ens mostren tendències que, si bé no poden ser generalitzades i/o extrapolades, ens donen una informació valuosa. Els resultats dels futurs/es mestres d'Educació infantil són els següents: 4'2% principiant, 67'6% emergent, 12,7% expert i 15,5% no contesta. Més del 80% d'aquest grup és capaç de llegir críticament la fotografia i detectar alguna invisibilitat. Un altre aspecte a remarcar és que un de cada deu futurs/es mestres són capaços de fer una interpretació en funció de qui posseeix el poder des d'una perspectiva de gènere, d'ètnia i de cultura.

Els resultats dels estudiants del Grau d'Educació primària són els següents: 50'7% principiant, 46'6% emergent i un 2% expert. La dada més significativa d'aquest col·lectiu és que gairebé la meitat dels futurs i de les futures mestres no són capaços de fer una lectura crítica de la imatge i es limiten a descriure les persones que apareixen, els països que representen o els punts que es van tractar en la reunió del G20.

Finalment, els resultats dels futurs professors i futures professores de secundària són els següents: 22% principiant, 67'8% emergent, 5'1% expert i 5,1% no contesta. Aquest grup segueix aproximadament la mateixa tendència que els i els estudiants d'Educació infantil. Però en aquest cas, la categoria expert perd importància a favor

de la categoria principiant. Només cinc de cada cent futurs professors i professores són capaços de detectar diferents invisibilitats en aquesta esfera de poder.

	Grup	Principiant	Emergent	Expert/a	No contesta
Grau d'Educació Infantil	3r UAB (64)	3	48	9	11
TOTAL (64 qüestionaris)		3	48	9	11
Grau d'Educació Primària	2n UAB (70)	26	40	4	0
	2n UEX (97)	71	25	0	1
	3r ULPGC (59)	23	34	2	0
	3r UMA (45)	12	33	0	0
	4t UBU (23)	17	5	0	1
TOTAL (294 qüestionaris)		149	137	6	2
Màster d'Educació del Professorat de Secundària	UAB (28)	6	19	0	3
	UMA (25)	5	18	2	0
	UEX (6)	2	3	1	0
TOTAL (59 qüestionaris)		13	40	3	3

4. Conclusions

L'objectiu d'aquesta activitat era comprovar si els i les futures mestres i els futurs i les futures professores eren capaces d'analitzar críticament la fotografia del G20 des d'una perspectiva de gènere, d'ètnia i de cultura.

La meitat dels i de les nostres estudiants d'Educació destaquen que la fotografia evidencia que el poder social i econòmic està representat per l'home blanc occidental. I que aquest fet evidencia la invisibilitat d'altres grups o col·lectius a les altes esferes de poder.

Tanmateix, la invisibilitat més detectada ha estat la gairebé no presència de les dones a la fotografia, i per tant, a la política internacional. Els arguments i la contextualització respecte a la invisibilitat de la dona dels i de les nostres estudiants giren al voltant de la desigualtat social que existeix en la societat patriarcal. Moltes respostes fan al·lusió al “sostre de vidre”. Aquest concepte fa referència a l’existència d’una barrera invisible amb què es troben les dones i que dificulta el seu accés als nivells de responsabilitat i de decisió més alts de responsabilitat laboral a causa dels estereotips i rols socials. Per combatre aquesta dominació o discriminació social per raó de gènere proposen una lluita laboral i una política feminista.

Totes aquestes respostes poden reflectir l’impacte de les reivindicacions feministes i les aturades internacionals viscudes en els darrers anys. S’entreveu una major consciència feminista i una major sororitat entre els i les futures docents.

D’altra banda, la invisibilitat d’altres grups o col·lectius socials passen gairebé per desapercebuda. No es constata la desigualtat entre els països nord-sud, el predomini de la visió eurocentrista del món, etc. Ni tampoc es relacionen aquestes invisibilitats. Per tant, existeix una certa dificultat per interpretar informació sobre qüestions socials rellevants o per donar protagonisme a tots grups o col·lectius de persones.

Si volem una ciutadania crítica capaç de desenvolupar-se en el context del s. XXI, necessitem formar a un professorat que qüestionï les informacions i que comprovi la fiabilitat dels mitjans de comunicació. Uns i unes mestres de Ciències socials, de Geografia i d’Història capaces de visibilitzar l’exclusió social, de refusar un món desigual i de reivindicar una justícia social.

Bibliografia

ANDREOTTI, V. (2006). Soft versus critical global citizenship education. *Policy & Practice-A Development*, (3), 40–51.

ANNETTE, J. (2003). Community, politics and citizenship education. In A. Lockyer, B. Crick and J. Annette (Eds) *Education for Democratic Citizenship: Issues of Theory and Practice* (pp.139–148). Aldershot, UK: Ashgate.

CORTINA, A. (2003). Ciudadanos del mundo: Hacia una teoría de la ciudadanía. Madrid: Alianza.

DAVIES, I. (2006). Global citizenship: abstraction or framework for action? *Educational Review*, 58(1), 5–25.

DAVIES, I., EVANS, M., & REID, A. (2005). Globalising citizenship education? A critique of “global education” and “citizenship education.” *British Journal of Educational Studies*, 53(1), 66–89.

DELANTY, G. (2007). Models of Citizenship : Defining European Identity and Citizenship, (October 2013), 37–41.

FANGHANEL, J. & COUSIN, G. (2012). “Worldly” pedagogy: a way of conceptualising teaching towards global citizenship. *Teaching in Higher Education*, 17(1), 39–50.

FAULKES, K. (2000). Citizenship (Key Ideas). London: Routledge.

GARCÍA RUIZ, C.R.; ARROYO, A. y ANDREU, B. (Eds.). *Deconstruir la alteridad desde la didáctica de las ciencias sociales: educar para una ciudadanía global*. Las Palmas de Gran Canaria: Universidad de Las Palmas / AUPDCS.

HAHN, C. (Eds.). (2008). *Sage handbook of education for citizenship and democracy*. London: Sage.

HAIGH, M. (2014). From Internationalisation to Education for Global Citizenship: a Multi-Layered History. *Higher Education Quarterly*, 68(1), 6–27.

HERNÁNDEZ CARRETERO, A.M.; GARCÍA RUÍZ, C.R.; DE LA MONTAÑA, J.L. (Eds.). (2015). *Una enseñanza de las ciencias sociales para el futuro: recursos para trabajar la invisibilidad de personas, lugares y temáticas*. Cáceres: Universidad de Extremadura / AUPDCS.

ISIN, E.F. & TURNER, B.S. (Eds.). (2002). *Handbook of citizenship studies*. New York: Sage.

JANOSKI, T. & GRAN, B. (2002). Political citizenship: Foundations of rights. In E. F. Isin & B. S. Turner (Eds.). (2002). *Handbook of citizenship studies* (pp. 13-52). New York: Sage.

KYMLICKA, W. & NORMAN, W. (1994). Return of the citizen: A survey of recent work on citizenship theory. *Ethics*, 104 (2), 352-381.

MAHLSTEDT, A. (2003). *Global citizenship education in practice: an exploration of teachers in the United World Colleges*. Monograph, Retrieved from http://www.channelingreality.com/Niwa/Documents/Mahlstedt_Global_Citizenship_United_World_Colleges.pdf

OXLEY, L. & MORRIS, P. (2013). Global Citizenship: A Typology for Distinguishing its Multiple Conceptions. *British Journal of Educational Studies*, 61(3), 301–325.

PAGÈS, J. y SANTISTEBAN, A. (2014). Una mirada del pasado al futuro en la didáctica de las ciencias sociales. En J. Pagès i A. Santisteban (Eds.). *Una Mirada al pasado y un proyecto de future. Investigación e innovación en didáctica de las ciencias sociales* (pp. 17-39). Barcelona: Servicio de Publicaciones de la UAB / AUPDCS.

ROSS, A. & McCRARY, N.E. (Eds.) (2014). *Working for Social Justice Inside and Outside the Classroom. A Community of Students, Teachers, Researchers, and Activists*. New York: Peter Lang.

SANT, E., DAVIES, I. & SANTISTEBAN, A. (2015). Citizenship and Identity: the self-image of secondary school students in England and Catalonia. *British Journal of Educational Studies*, 64 (2), 235-260.

SHULTZ, L. (2007). Educating for Global Citizenship: Conflicting Agendas and Understandings. *The Alberta Journal of Educational Research*, 53(3), 248–258.

TORRES, C. A. (2015). Global Citizenship and Global Universities . *The Age of Global Interdependence and Cosmopolitanism*, 50 (3), 262-279.

TULLY, J. (2014). *On global citizenship*. *Green Teacher*. London: Bloomsbury.

VEUGELERS, W. (2010). The moral and the political in global citizenship: Appreciating differences in education. *Globalisation, Societies and Education*, 9 (3-4), 473-485.

ZAHABIOUN, S.; YOUSSEFY, A.; Yarmohammadian, M. H. & Keshtiaray, N. (2013). Global Citizenship Education and Its Implications for Curriculum Goals at the Age of Globalization. *International Education Studies*, 6(1), 105– 206.